

AZƏRBAYCANDA MÜŞTƏRƏK BİZNESİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNİN ZƏRURİLİYİ

M. S. HÜSEYNOVA
Sumqayıt Dövlət Universiteti

Müştərək biznesin inkişafı bazarın daha geniş nomenklaturada əmtəə və xidmətlərlə təmin edilməsinə, sağlam rəqabətin genişləndirilməsinə şərait yaradır. Müştərək biznes investisiya fəaliyyətini canlandırır, istehsalın inkişafına əlavə stimül verir. Ona görə də Azərbaycanda müştərək biznesin inkişaf etdirilməsi mühüm vəzifələrdən biridir.

Açar sözlər: milli iqtisadiyyat, müştərək biznes, istehsal, investisiya

Məlumdur ki, biznes fəaliyyəti xalq təsərrüfatının bütün sahələrində müxtəlif mülkiyyət formaları əsasında yaradılır və qanunvericiliklə qadağan edilməyən bütün təsərrüfat növü ilə məşğul olan, hüquqi səlahiyyətə malik istehsalat – kommersiya həlqəsidir. Onları yaratmaqda başlıca məqsəd sahibkarlığı inkişaf etdirmək, əmtəə istehsalı və xidmətlər göstərməklə məhsul bolluğu yaratmaq, sahə və ərazi monopolizmini aradan qaldırmaq, elmi – texniki tərəqqini istehsalata geniş tətbiq etmək, xarici iqtisadi əlaqələri genişləndirməkdir.

Biznes fəaliyyəti mülkiyyətin hər bir növü formasında yaradıla bilər. Mülkiyyət formasına görə o, ya dövlət təşkilatı, ya xüsusi, ya kooperativ və ya da səhmdar cəmiyyəti ola bilər. Mülkiyyətin bütün formalarında müəssisələr bərabər hüquqlardan istifadə edirlər. Dünyanın əksər ölkələrində dövlət müəssisələrin yaradılmasını həvəsləndirir, onlara kreditlər verir və vergilərin verilməsində müəyyən güzəştlər edir. Biznes fəaliyyətinin yaradılması işsizliyin aradan qaldırılması üçün müəyyən şərait yaradır. Biznes fəaliyyətinin müxtəlif növləri vardır ki, bunlardan biri də müştərək biznesdir. Beynəlxalq biznesin aparıcı forması sayılan müştərək biznes müxtəlif müəssisələr arasında kooperasiya əlaqələrini ifadə edir. Müştərək biznes milli istehsalın və mübadilənin strukturunu dəyişdirir, dünya iqtisadiyyatında qloballaşma prosesini sürətləndirir, ölkələr arasında əmtəə, işçi qüvvəsi və kapitalın hərəkətini gücləndirir [1].

Azərbaycanda müştərək biznesin fəaliyyət istiqamətləri

Azərbaycanda 6500-dən çox xarici investisiyalı və birgə müəssisə fəaliyyət göstərir. Azərbaycanda yeni müəssisələrin 63 faizi Bakıda və Abşeronda yaradılır.

Dövlət reyistrində statistik vahidlərin mülkiyyət növünə görə strukturunda xüsusi 78,7%, dövlət 11,7%, xarici 5,6%, bələdiyyə 2,2 və müştərək 1,8% təşkil edir. Təqdirədicidir ki, müştərək müəssisələrə Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün sahələrində rast gəlmək olar. Statistika Komitəsindən əldə olunan məlumatlar əsasında tərtib olunmuş cədvəl 1-də vurğulanan fikri sübut edir:

Cədvəl 1. Sahələr üzrə qeydə alınmış müştərək müəssisələr (1 yanvar tarixinə)

	2010	2011	2012	2013	2014
Kənd təsərrüfatı, ovçuluq, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq və balıqçılıqçıdırma	35	36	40	48	45
Sənaye	315	376	377	380	394
Emal sənayesi	293	312	311	340	342
Tikinti	84	84	87	83	81
Topdan və pərakəndə ticarət, avtomobillərin, məişət məmulatlarının və şəxsi istifadə əşyalarının təmiri	357	364	374	398	453
Məhmanxana və restoranlarda xidmət	20	26	27	29	30
Nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə	84	86	86	88	87
Dəşinməz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, icarə və istehlakçılara xidmət göstərilməsi	93	100	102	109	106
Təhsil	2	2	3	3	3
Səhiyyə və sosial xidmətlər	9	9	10	10	10
Digər kommunal, sosial və fərdi xidmətlər	38	37	34	32	27

Mənbə: cədvəl Dövlət Statistika Komitəsindən əldə edilən məlumatlar əsasında tərtib edilmişdir [2].

Cədvəldən də göründüyü kimi, müştərək müəssisələr əsasən sənaye, topdan və pərakəndə ticarət; avtomobillərin, məişət məmulatlarının və şəxsi istifadə əşyalarının təmiri sahələrində fəaliyyətə üstünlük verirlər. Sənaye sektoru daxilində isə, verilən məlumatlara görə, ən çox emal sənayesində müştərək müəssisələr qurulmuşdur. Yeri gəlmişkən, müştərək müəssisələrin sahələr üzrə qeydə alınan müəssisələr içərisində ən böyük xüsusi çəkiyə sahib olduğu sahə də məhz emal sənayesidir. Statistika Komitəsindən əldə olunmuş məlumatlar əsasında tərtib olunmuş aşağıdakı cədvəldən həm müştərək müəssisələrin sahələr üzrə qeydə alınan müəssisələr içərisindəki xüsusi çəkirlərini,

həm də illər üzrə xüsusi çəkiddəki dəyişmə tendensiyalarını görmək mümkündür.

Verilən cədvəl-1-dəki məlumatlara əsasən, 2010-2014-cü illər arasında qeydə alınan müəssisələr içərisində müştərək müəssisələrin xüsusi çəkisi kənd təsərrüfatı, ovçuluq, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq və balıqyetirdirmə sahələrində artmış, sənaye, o cümlədən emal sənayesi, topdan və pərakəndə ticarət, avtomobil

lərin, məişət məmulatlarının və şəxsi istifadə əşyalarının təmiri, nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə, eləcə də digər kommunal, sosial və fərdi xidmətlərin göstərilməsi sahəsində azalmış, tikinti, mehmanxana və restoranlarda xidmət göstərilməsi, daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, icarə və istehlakçılara xidmət, səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi kimi xidmət sahələrində xüsusi çəki dalğavari dəyişmə göstərmiş, təhsil sahəsində isə sabit qalmışdır. Yeri gəlmişkən, təhsil sahəsində xüsusi çəkiddə olduğu kimi, mütləq rəqəm baxımından da hər hansı bir dəyişiklik qeydə alınmamışdır. Bu sahədə qeydə alınan müəssisələrin sayı iki və üçdür.

Azərbaycanda müştərək müəssisələrin əhəmiyyəti nəzərə alındığından, yuxarıda verilən cədvəlin analizindən, müştərək müəssisələrin sayının arzu olunan səviyyədə olmadığını iddia etmək olar. Məlum olduğu kimi, müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində kəmiyyətlə yanaşı, əsas qiymətləndirmə meyarı kimi keyfiyyət göstəricisi iştirak edir. Hətta keyfiyyət göstəricisi, çox hallarda kəmiyyət göstəricisini əhəmiyyət baxımından arxada qoyur. Belə olan halda, müştərək müəssisələrin fəaliyyəti ilə əlaqədar da bəzi makroiqtisadi göstəricilərə toxunmaq məqsədəuyğun olardı.

Müştərək müəssisələrin fəaliyyət göstəricilərindən ən əhəmiyyətli olanlarından biri onların ölkənin ümumi istehsalında oynadıqları roldur. Məlum olduğu kimi, ölkədə məcmu istehsal tədqiq olunan illər ərzində ilbəil artmışdır. Son bir neçə ildə Azərbaycan ümumi daxili məhsul istehsalındakı artımı tempinə görə nəinki keçmiş sovet respublikalarını geridə qoymuş, hətta dünyada öndə gedən ölkələrdən birinə çevrilmişdir. Müştərək müəssisələrin qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərmələri sevindirici haldır. Çünki bu yolla ölkə iqtisadiyyatında hərtərəfli inkişafı təmin etmək mümkündür.

Statistik məlumatların analizi müştərək müəssisələr tərəfindən istehsal olunan mal və xidmətlərin həcmnin artdığını göstərir. 2010-cu ildən 2014-cü ilə qədər müştərək müəssisələr tərəfindən istehsal olunan mal və xidmətlərin həcmi 68,5% artmışdır. Qeyd edək ki, adı çəkilən dövr ərzində Azərbaycanda ümumi daxili məhsul 63,4% artmışdır. Ölkə üzrə əsas qiymətlərlə məhsul və xidmətlərin ümumi

buraxılışında (istehsalın dəyəri) artımın 34,5% olduğu nəzərə alındığında, müştərək müəssisələrin gələcəyi ilə bağlı müəyyən ümidlər yaranır.

Statistika komitəsindən əldə edilən məlumatlar əsasında tərtib olunmuş aşağıdakı cədvəldə bu və digər əhəmiyyətli məlumatlar yer alır.

Cədvəl 2. Məhsul və xidmətlərin istehsalı (mln AZN)

	2010	2011	2012	2013	2014
ÜDM	35601,5	42465,0	52082,0	54743,7	58182,0
Əsas qiymətlərlə məhsul və xidmətlərin ümumi buraxılışı (istehsalın dəyəri)	49952,6	52224,7	54811,1	60252,3	67167,6
Müştərək müəssisələr tərəfindən mal və xidmətlərin faktiki qiymətlərlə buraxılışı	2278,5	3864,3	4791,5	4434,3	3840,1
Müştərək müəssisələr tərəfindən mal və xidmətlərin buraxılışı, ÜDM-ə görə faizlə	6,4	9,1	9,2	8,1	6,6
Müştərək müəssisələr tərəfindən mal və xidmətlərin buraxılışı, məhsul və xidmətlərin ümumi buraxılışına görə faizlə	4,5	7,4	8,7	7,4	5,7

Mənbə: cədvəl Dövlət Statistika Komitəsindən əldə edilən məlumatlar əsasında tərtib edilmişdir [2].

Azərbaycanda müştərək müəssisələrin xarici iqtisadi fəaliyyəti

Məlum olduğu kimi, istehsal həcmi müəyyən edən ən əhəmiyyətli faktor tələbdir. Müasir dövrdə tələb deyiləndə sadəcə ölkədaxili istehlak deyil, eyni zamanda ixrac imkanları da nəzərdə tutulur. Xarici bazarlara çıxışın həddindən artıq asanlaşması, daxili və xarici bazarlar arasında məhdudiyyətlərin ortadan qalxması bu dəyişikliyin təməl səbəbləridir. Nəzəri və praktik cəhətdən müştərək müəssisələrin xarici bazarlara çıxışı yerli müəssisələrə görə daha rahat olur. Bunun səbəbi, müştərək müəssisələrdə yerli investorla yanaşı, xarici investorun da iştirakı və buna bağlı olaraq idarəetmə qabiliyyəti, bacarıq və təcrübəsinin daha yüksək olmasıdır. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən müştərək müəssisələrin xarici ticarətdə arzu olunan səviyyədə fəaliyyət göstərdiklərini iddia etmək çətindir. Doğrudur, tədqiq olunan illər ərzində müştərək müəssisələr tərəfindən ixrac olunan məhsulların həcmi 54,6%, idxal olunan məhsulların həcmi isə 87,4% artmışdır. Yeri gəlmişkən bu dövr ərzində Azərbaycandan ixrac 53,2%, Azərbaycana idxal isə 85,7% artmışdır.

İllər üzrə müştərək müəssisələrin xarici ticarətdəki fəaliyyəti ilə əlaqədar geniş məlumatlar aşağıdakı cədvəldə yerləşdirilmişdir:

Cədvəl 3. Müştərək müəssisələrin xarici ticarət fəaliyyəti (mln AZN)

	İllər				
	2010	2011	2012	2013	2014
Azərbaycandan ixrac	18383,1	23060,5	29388,3	29000,3	28169,3
Müştərək müəssisələr tərəfindən ixrac	200,4	256,0	338,0	327,7	309,9
Müştərək müəssisələr tərəfindən ixrac ümumi ixraca görə faizlə	1,09	1,11	1,15	1,13	1,10
Azərbaycana idxal	8226,9	8782,3	12541,9	13843,8	15278,6
Müştərək müəssisələr tərəfindən idxal	85,6	87,8	132,9	148,1	160,4
Müştərək müəssisələr tərəfindən idxal ümumi idxala görə faizlə	1,04	1,00	1,06	1,07	1,05

Mənbə: cədvəl Dövlət Statistika Komitəsindən əldə edilən məlumatlar əsasında tərtib edilmişdir [2].

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən müştərək müəssisələr kiçik olduğundan milli iqtisadiyyatın inkişafında onların rolu arzuolunan

səviyyədə deyil, halbuki, ölkənin zəngin təbii sərvətlərindən, əlverişli təbii-iqlim şəraitindən və böyük intellektual mülkiyyətindən daha səmərəli istifadə etmək üçün müştərək müəssisələrin iri miqyasda inkişaf etdirilməsi olduqca zəruridir. Bu baxımdan belə müəssisələrin fəaliyyətinin stimullaşdırılması əsas məsələlərdən biridir.

Müştərək biznes fəaliyyətinin inkişafının stimullaşdırılması formalarından biri dövlət, yerli və xarici investorlar arasında müqaviləyə əsaslanan sənaye layihələridir. Bu layihələrin məqsədi ölkədə istehsal olunan xammal və materialların emallıq səviyyəsinin dərinləşdirilməsi, onların keyfiyyətinin artırılması, mövcud müəssisələrin yenidən qurulması və modernləşdirilməsi ola bilər. Müştərək biznesin yaradılması və fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinə makroiqtisadi və mikroiqtisadi səviyyədə baxılmalıdır [3].

Nəticə

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən müştərək müəssisələr çox kiçik olduğundan milli iqtisadiyyatın inkişafında onların rolu kifayət qədər yüksək deyil, halbuki ölkənin zəngin təbii sərvətlərindən, əlverişli təbii-iqlim şəraitindən və böyük intellektual mülkiyyətindən daha səmərəli istifadə etmək üçün müştərək müəssisələrin iri miqyasda inkişaf etdirilməsi olduqca vacibdir. Bu məqsədlə Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi kimi müştərək sahibkarlığın inkişaf strategiyası işlənib hazırlanmalı və orada aşağıdakı önəmli məsələlər öz əksini tapmalıdır.

Birincisi, Azərbaycanda müştərək müəssisələrin yaradılması və fəaliyyəti sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı modelinin strateji prinsiplərinə əsaslanmalıdır. Daha doğrusu, müştərək müəssisələr xarici kapitalın ölkə iqtisadiyyatına axınının gücləndirilməsi və onun

fəallığının artırılması, idxal-ixrac əməliyyatlarının səmərəliliyinin yüksəldilməsi, daxili istehlak bazarının sivil qaydalarla qorunması, milli dövlət mənafeləri baxımından iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün əlverişli zəmin yaratmalıdır.

İkincisi, dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi üçün keçirilən investisiya müsabiqəsində müştərək müəssisələrin iştirakına üstünlük verməlidir.

Üçüncüsü, son vaxtlar elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri əsasında firmalararası əlaqələrin və sazişlərin keyfiyyətə yeni formaları təzahür edir, ölkənin, sahənin və müəssisənin rəqəbat qabiliyyətinin yüksəldilməsində mütərəqqi texnologiyaların rolu artır, iqtisadi artımın xarakteri dəyişir, bazarların qloballaşması prosesi baş verir. Belə bir şəraitdə müstəqil Azərbaycan dövləti dünya iqtisadiyyatının inkişaf strategiyasına uyğun özünün investisiya siyasətini həyata keçirməlidir.

Dördüncüsü, müştərək müəssisələrin inkişafını və məhsul ixracını artırmaq üçün dövlətin kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi zəruridir.

İxracıyönümlü müştərək müəssisələrin formalaşması üçün dövlət yerli tərəfdaşın payının müəyyən hissəsinin güzəştli kredit hesabına maliyyələşməsinə öz üzərinə götürə bilər. Eyni zamanda, dövlət sənayenin texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsinə nəzərə cəpacaq dərəcədə təsir göstərən müştərək müəssisələrə istehsalı genişləndirmək və modernləşdirmək üçün əlverişli şərtlərlə kredit verə bilər. Şübhəsiz, müştərək biznesin inkişafı, milli iqtisadiyyatın formalaşması və davamlı inkişafına, əhalinin məşğulluq probleminin həlmləsinə, daxili istehlak bazarının yerli istehsal hesabına zənginləşməsinə, Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya prosesinin sürətlənməsinə əhəmiyyətli kömək edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. A.B.Abbasov və başqaları. Biznesin təşkili və idarə edilməsi. Bakı, İqtisad Universiteti Nəşriyyatı, 2011. 464 səh. 2. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Xarici və Müştərək Müəssisələrin İşinin Əsas Göstəriciləri. Bakı: 20010-2014-cü illər. 3. Əliyev T. N və Babayev M.H. Azərbaycanda xarici və müştərək müəssisələr: təşkili və idarə olunması. Bakı: Elm, 2009. 237 səh.

Необходимость развития совместного бизнеса Азербайджана

М. С. Гусейнова

Развитие совместного бизнеса способствует обеспечению рынка товарами и услугами в широкой номенклатуре, развитию здоровой конкуренции на рынке. Совместный бизнес развивает инвестиционную деятельность, является дополнительным стимулом в развитии производства. Поэтому одной из основных задач является развитие совместного бизнеса в Азербайджане.

Ключевые слова: национальная экономика, совместный бизнес, производство, инвестиции

The necessity of collaborative business development in Azerbaijan

M.S. Huseynova

The development collaborative business favours provision of market with commodity and services in large nomenclature and the extension friendly rivalru. Collaborative business revives the sphere of investment and stimulates the development of production. Therefore the development of collaborative business in Azerbaijan is one of the main functions.

Key words: national economy, collaborative business, production, investment